

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De stijl van gewoon proza
Fagel- de Werd, S.V.

Citation

Fagel- de Werd, S. V. (2015, January 27). *De stijl van gewoon proza*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/31606>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/31606>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/31606> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Fagel-de Werd, Suzanne

Title: De stijl van gewoon proza

Issue Date: 2015-01-27

A grayscale photograph showing a large, dense crowd of people, likely at a protest or public gathering. The crowd is the central focus, with many individuals visible, though some are blurred due to motion or distance. The background is dark and indistinct. The word "Inleiding" is overlaid in the upper right quadrant of the image.

Inleiding

1

De stijl van gewoon proza

1.1 Inleiding

In de *Stijloefeningen* van Raymond Queneau wordt één gebeurtenis op 99 verschillende manieren verteld. De verteller is er getuige van hoe in een drukke bus een jongeman uitvalt tegen een medepassagier, omdat die hem duwde of op zijn tenen trapte. Hij ziet dezelfde jongeman later die dag nogmaals, bij het Gare Saint-Lazare. Daar is hij in het gezelschap van een vriend, die hem aanraadt een extra knoop aan zijn jas te zetten. We krijgen dit korte verhaal voorgeschoteld op de meest uiteenlopende manieren: in alexandrijnen, in kreten, ouderwets, achterstevoren, met kleuren, met dieren, figuurlijk, in telegramstijl, in de tegenwoordige en in de verleden tijd, als ode en op nog 88 andere manieren.

Rudy Kousbroek, die Queneau naar het Nederlands vertaalde, merkt in zijn inleiding scherpzinnig op dat er geen 'oertekst' bestaat waarop alle variaties terug te voeren zijn. Er zijn namelijk niet alleen stilistisch, maar ook inhoudelijk diverse kleine verschillen tussen de versies aan te wijzen. Soms is het koud, soms is het warm. In sommige verhalen wordt er geduwd in de bus, in andere verhalen wordt er op de tenen van de hoofdpersoon getrapt. In weer andere is er simpelweg 'ruzie', die niet verder wordt gespecificeerd. Kousbroek trekt in dit verband een vergelijking met de biologie. Hij neemt 'het vraagstuk van de oerhond' als voorbeeld:

Er bestaan, zou je kunnen zeggen, allerlei variaties op het thema hond: tekkels, St. Bernhards, de schapendoes en de patrijshond, er zijn er wel meer dan 99. Maar *waarvan* het variaties zijn is niet goed vast te stellen. Hoe meer je er gezien hebt, hoe meer je in staat bent een gegeven variant als hond te herkennen, maar tegelijk wordt het beeld van de oerhond steeds vager (Kousbroek 1978, 18).

Vertaald naar literaire teksten kan gesteld worden dat er geen 'oerinhoud' van een tekst is aan te wijzen. Inhoud en stijl zijn niet van elkaar te scheiden. De stijl lijkt in sommige gevallen zelfs de inhoud te dicteren: 'Queneau verbiedt zich volstrekt niet om wat aan de tekst te veranderen wanneer hij vindt dat dat tot meerdere vreugde kan bijdragen' (Kousbroek 1978, 18).

Kousbroeks woorden en Queneaus *Stijloefeningen* vormen een mooie illustratie van de uitgangspunten van dit proefschrift. De algemene idee over stijl houdt in dat er verschillende manieren zijn om hetzelfde te zeggen. Maar waar hangt nu de keuze voor één specifieke manier van beschrijven van af? Een aanwijzing daarvoor vinden we in Kousbroeks omschrijving: een specifieke stijl of een specifieke omschrijving wordt gekozen als hij 'tot meerdere vreugde' bijdraagt. In dit proefschrift wordt dat vrij vertaald met het begrip 'effectiviteit'. Aangenomen wordt dat de gekozen formuleringen in een literaire tekst effectief zijn, met andere woorden, dat ze bijdragen aan de uitdrukking van thema, motieven of betekenis van het verhaal.

Maar hoe stel je nu vast of een bepaalde formulering effectief is? Daar is geen zwart-wit antwoord op te geven. Dat hangt namelijk mede af van de context van een uiting. Denk bijvoorbeeld aan het tekstadvies voor het gebruik van de lijdende vorm. Simpelweg stellen 'Gebruik de passief niet, want hij maakt je tekst onpersoonlijk of afstandelijk' voldoet niet. Er zijn namelijk contexten waarin het noemen van de persoon niet mogelijk is (de actor is onbekend) of niet gewenst (je wil hem verzwijgen). In die specifieke situaties is de inzet van de passief juist het meest effectief. Context en effectiviteit zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Bij Queneaus *Stijloefeningen* geven de hoofdstuktitels aan wat de beoogde context is van het geschrevene. 'Notaties' staat er boven de eerste stijloefening, en van de inhoud kun je je werkelijk voorstellen dat die door de observator ter plekke in een zakboekje genoteerd is:

In lijn 16, op het spitsuur. Een kerel van zowat zesentwintig, slappe vilthoed met een koordje eromheen inplaats van een lint, nek te lang alsof er aan getrokken was. De mensen stappen uit. De figuur in kwestie valt uit tegen een passagier naast hem, die hij ervan beschuldigt tegen hem op te botsen telkens als er iemand langs komt. Bedoelde bits te klinken maar de toon is eerder huilerig (Queneau 2001, 27).

Het notitie-effect wordt bereikt door de inzet van elliptische zinnen, en het afwisselen van waarnemingen en persoonlijke indrukken. De hoofdstuktitels van Queneaus *Stijloefeningen* geven aan wat de stijlkeuzes beogen: een ode schrijven, zoveel mogelijk litotes gebruiken, in graecismen schrijven, in telegramstijl, opschrijven wat je hoort of 'onhandig' schrijven, alsof je niet vaak de pen opneemt. Met Queneau is *in extremis* te illustreren dat formuleringskeuzes niet inwisselbaar zijn. Van de formulering die uiteindelijk in druk op papier terecht is gekomen, mag je aannemen dat het de beste uitdrukkingwijze was om het specifieke tekstdoel te bereiken. Dit kun je onderzoeken door bijvoorbeeld de gekozen formulering te vergelijken met andere, niet gekozen formuleringen/constructies en het verschil in effect vast te stellen.

Als je Queneaus hoofdstuktitels weg zou halen en aan lezers zou vragen om te omschrijven welk indruk de gebruikte stijl op ze maakt en waarom ze dat denken, dan heb je in een notendop te pakken wat er in dit proefschrift gebeurt. Ik analyseer diverse gebruikte taalvormen in een aantal korte verhalen en romanpassages en ga na hoe ze bijdragen aan het (beoogde) effect op de lezer. Letterkundige en taalkundige interpretatie gaan daarbij samen. In de literaire stilistiek die ik beoefen, gaat het om de relatie tussen stijl en tekstbetekenis. Het doel van deze benadering is uitspraken te doen over hoe stijl en inhoud van een tekst met elkaar samenhangen: 'Literary stylistics is typically [...] concerned with *explaining the relation between style and literary or esthetic function*' (Leech & Short 2007, 31, de cursivering is van hen). Met andere woorden: welke stilistische keuzes heeft een schrijver gemaakt, en welk effect hebben deze keuzes op de tekstinterpretatie door de lezer?¹ Door middel van een vergelijkende analyse van bepaalde stilistische verschijnselen in een corpus aan literaire teksten, wordt getracht een antwoord te geven op die vraag.

1.2 Onderzoekdoelen en onderzoeksvragen

In dit proefschrift presenteer ik diverse proeven van literair-stilistisch onderzoek naar modern Nederlands proza. Daarmee wil ik de volgende doelen dienen:

- De re-introductie van de letterkundige stilistiek als onderzoekdiscipline in de neerlandistiek. In tegenstelling tot de Anglistiek, waarin *literary linguistics* en *stylistics* bloeiende onderzoekdisciplines zijn, is het in ons land een weinig beoefend onderzoeksgebied.² Dit proefschrift vormt een aanzet tot het vullen van die lacune.
- De analyse van proza dat zich op het oog niet laat kenmerken door bijzondere vormverschijnselen. Vaak gaat bij stijlonderzoek de aandacht uit naar vormkenmerken in poëzie, of naar 'bijzondere' taalverschijnselen in proza, zoals metafoorgebruik of afwijkende *mind styles*. In dit proefschrift staat de effectiviteit van 'gewoon proza' centraal.³
- Het vaststellen van een wetenschappelijke, taalkundige basis voor uitspraken over stijl. Stijl is essentieel bij de beoordeling van literatuur. Maar in de literaire kritiek wordt er vaak enkel in impressionistische termen over stijl gesproken ('sober', 'barok', 'beeldend'). Meestal wordt er geen

1 Vgl. Burger & De Jong (1997, 19): 'Stijl is de keuze die een schrijver maakt uit mogelijke formuleringen om zijn gedachten vorm te geven. Die keuze heeft betrekking op woorden, zinsbouw en structuur en wordt mede bepaald door onderwerp, doel, publiek en genre. Wanneer de stijl verandert, verandert ook de inhoud.' Zie ook hoofdstuk 2 en hoofdstuk 7.

2 Zie hierover hoofdstuk 3 en de Plaatsbepaling in de volgende paragraaf.

3 In hoofdstuk 4 wordt nader ingegaan op het onderscheid tussen 'normaal' en 'afwijkend' taalgebruik en mijn keuze voor 'gewoon proza'.

verband gelegd met specifieke taalelementen in de teksten zelf. Stilistiek kan bijdragen aan het doen van verantwoorde uitspraken over de stijl van literaire teksten.⁴

- Stijlindrukken van lezers en recensenten herleiden tot specifieke taalverschijnselen, om zo intuïties over stijl hard te maken met een taalkundige onderbouwing.⁵
- Een relatie leggen tussen stijl en thematiek van de onderzochte teksten. 'Op welke wijze is de thematiek van een roman ook in de stijl ervan herkenbaar?' is daarbij de leidvraag.⁶
- Taalkunde en letterkunde nader tot elkaar brengen door taalkundige verschijnselen in literaire teksten te onderzoeken.
- Relevante en aanvullende informatie toevoegen aan bestaande interpretaties van literaire teksten, waarbij speciale aandacht uitgaat naar de manier waarop effecten van objectiviteit en subjectiviteit worden gecreëerd.
- Bestaande interpretaties van literaire teksten aanvullen met kwantitatieve gegevens over gebruikte taalelementen.

Mijn stilistische analyses zijn er niet op gericht om een maatstaf voor de kwaliteit van literaire teksten te ontwikkelen. 'Wat is een goede stijl?' is een vraag die niet in dit proefschrift beantwoord wordt. Waar het mij om gaat, is te begrijpen 'hoe het werkt', hoe met tekstuele middelen bepaalde effecten tot stand worden gebracht. Het is ook van belang om hier duidelijk te stellen dat ik onder 'stijl' de stijl van een *literair werk* versta. Het gaat mij *niet* om onderzoek naar de typerende, 'persoonlijke' stijl (in andere woorden, de ideosyncratische eigenschappen van het taalgebruik) van een individu.⁷ Ik

4 Zie hoofdstuk 7 voor een nadere onderbouwing van de manier waarop een taalkundige *checklist* een bijdrage kan leveren tot een wetenschappelijke stijlbestudering, en de casussen in hoofdstuk 8 en 9 voor de praktische toepassing van deze en andere uitgangspunten uit deel I van dit proefschrift.

5 Dit is het onderwerp van de *casestudies* in hoofdstuk 8. Maarten van Leeuwen voert in zijn proefschrift (Van Leeuwen 2015) een vergelijkbaar onderzoek uit, maar dan in het domein van politieke toespraken. Hij herleidt de indrukken die politici met parlementaire toespraken wekken – een heldere of wollige spreekstijl, de indruk dat een politicus zich meer of minder nabij/afstandelijk opstelt ten opzichte van zijn publiek – tot tekstuele kenmerken. Van Leeuwens dissertatie is, net als de mijne, onderdeel van het NWO-project Stilistiek van het Nederlands.

6 Dit is de hoofdvraag van hoofdstuk 9.

7 Deze definitie van stijl wordt vaak ingezet in onderzoek waarbij het gaat om auteursherkenning of persoonlijke stijl, dus bij vragen als: 'Is tekst Y van de hand van auteur X of niet?' Of: 'Wat is typerend voor de schrijfstijl van auteur Z?' Deze studies concentreren zich vaak op talige kenmerken die niet noodzakelijkerwijs interpretatief of esthetisch relevant zijn, zoals idioom, zinslengte of de frequentie van het gebruik van bepaalde verbuigingen en vervoegingen of woordvolgordes. Zo toonde de Zweedse fysicus Sebastian Bernhardsson onlangs aan dat schrijvers als Melville, Hardy en Lawrence van elkaar te onderscheiden zijn door de unieke woorden die zij gebruiken. De verhouding tussen het aantal unieke woorden en de lengte van een tekst is voor iedere schrijver uniek, zo stellen zij (*New Journal of Physics* 11, 2009; hier geciteerd naar Van der Heijden 2009). Hierbij wordt dus niet gelet op enige samenhang tussen stijl en thema, maar wordt louter gelet op statistische gegevens. Een vergelijkbare statistische (niet-inhoudelijke) methode werd gebruikt in het onderzoek dat bewees dat Marek van der Jagt en Arnon Grunberg één en dezelfde persoon waren (Van den Berg

hanteer een functionele definitie van stijl. Dat wil zeggen dat ik 'stijl' opvat als de functionele inzet van talige middelen in een literair werk.⁸ Het gaat me om de samenhang tussen het microniveau (de stijl) en het macroniveau (de thematiek, de interpretatie) van één roman.

Dit proefschrift wil laten zien hoe het proces van stilistische analyse in zijn werk gaat. Dat gebeurt in de *case studies* die in Deel II worden gepresenteerd. Daarin laat ik zien hoe keuzes op het microniveau (taalelementen) gevolgen hebben voor het macroniveau (betekenis, thematiek). Het is de verwachting dat stilistisch onderzoek door middel van nauwkeurige analyse tot een betere tekstinterpretatie leidt. Daarin is de toegevoegde waarde van een taalkundige benadering van literatuur gelegen.

De doelen van dit proefschrift kunnen worden vertaald naar een viertal onderzoeksvragen:

1. Hoe kan een letterkundige stilistiek beoefend worden?
2. Hoe kunnen intuïtieve noties over stijl worden onderbouwd met een taalkundig-stilistische analyse?
3. Hoe kan onderzocht worden of er een samenhang is tussen stijl en thema?
4. Op welke wijze kunnen kwantitatieve gegevens een rol spelen in dit type stijlanalyse?

De eerste vraag vloeit voort uit de vaststelling dat stilistiek momenteel een weinig beoefende discipline is in de neerlandistiek, en overkoepelt dit hele proefschrift; vraag 2 is de leidende vraag in de eerste casus (deel II van dit proefschrift); vraag 3 staat centraal in de tweede casus. Vraag 4 wordt in beide casussen uitgewerkt. Daarnaast worden de vier vragen ook in Deel I van dit proefschrift aan de orde gesteld. Daar worden de theoretische en methodologische uitgangspunten van dit proefschrift besproken.

1.3 Plaatsbepaling, methodologie en opbouw

Terugkeer van de stilistiek

De afgelopen jaren klinkt steeds vaker de roep om een terugkeer van de stilistiek als wetenschappelijke discipline in de neerlandistiek, bijvoorbeeld in diverse artikelen in de speciale editie ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van *TNLT* (Hoeksema 2009, De Geest 2009, Van Dalen-Oskam 2009, maar

2002). Men gaat in dit type onderzoek uit van het principe dat een schrijver makkelijker te identificeren is aan de hand van stijlkenmerken die hij onbewust en zonder daarmee een artistiek effect te beogen gebruikt dan aan de hand van inhoudelijke aspecten van zijn romans.

8 Daarmee sluit ik aan bij de hierboven geciteerde definitie van Leech & Short (2007, 31): 'Literary stylistics is [...] concerned with *explaining the relation* between style and literary or aesthetic function.' Zie ook hoofdstuk 2 en hoofdstuk 7.

zie ook Anbeek & Verhagen 2001).⁹ In dit verlangen naar een nieuwe stilistiek zijn twee aspecten te onderscheiden.¹⁰

Eenzijds gaat het hier om de wens om de uit elkaar gegroeide disciplines taalkunde en letterkunde weer bij elkaar te brengen. De tijd van literatuuronderzoekers als Stutterheim, Hellinga en Overdiep, toen de taalkunde het vanzelfsprekende uitgangspunt was voor de interpretatie, dient hierbij als lichtend voorbeeld. Door de opkomst van cultuurhistorische en deconstructivistische benaderingen enerzijds en de generatieve grammatica anderzijds (Anbeek & Verhagen 2001, 4-6; zie ook hoofdstuk 3) werd de taalkunde vanaf de jaren '60 echter als referentiekader uit de literatuurwetenschap verdronken. De Geest (2009, 135-137) wijst in dit verband op de uitwassen die een te zeer theoriegestuurde benadering in de literatuurwetenschap, in afwezigheid van een taalkundige component, kan opleveren. Het gevaar bestaat volgens hem dat men blijft steken in parafrasen van verhaal en thema, en dat men slechts enkele voorbeelden uit een tekst haalt om de algemene problematiek te illustreren: 'Selectie van fragmenten en parafrase in functie van een theorie zijn hier helaas vaak troef' (De Geest 2009, 136). Daarmee wordt de tekst als geheel en als literair construct veronachtzaamd.

Het tweede aspect dat aan dit verlangen naar een herintroductie van de stilistiek in de letterkunde gekoppeld is, is de roep om meer 'empirie' in de literatuurwetenschap, regelmatig ook in combinatie met de gedachte dat dit een oplossing zou kunnen betekenen voor de vermeende 'crisis in de geesteswetenschappen'. Onder 'empirie' wordt dan voornamelijk het gebruik van kwantificerende methoden (frequentiegegevens, collocatiestudies, etc.) verstaan.¹¹ Van Dalen-Oskam ziet in de welhaast mythische afkeer van kwantificeren en statistiek onder letterkundigen een belangrijke reden dat de stilistiek zich nooit tot 'dynamisch kerngebied van de neerlandistiek als geheel' ontwikkelde: '[L]etterkundigen hebben een grote angst voor empirie, wetenschappelijk onderzoek gebaseerd op waarnemingen, vaak inzichtelijk gemaakt met behulp van statistiek' (Van Dalen-Oskam 2009a, 122; zie ook hoofdstuk 6). Van Dalen-Oskam wijst erop dat deze afkeer buiten Nederland minder groot is en waarschuwt dat Nederland de aansluiting met internationale onderzoeksgemeenschappen op het gebied van de empirische literatuurwetenschap dreigt te verliezen.

9 'Terugkeer', want in de jaren '20-'70 waren er diverse stilistische initiatieven in de neerlandistiek. Zie hoofdstuk 3 voor een globaal overzicht van de geschiedenis van de stilistiekbeoefening in Nederland.

10 Delen uit deze subparagraaf werden eerder gepubliceerd als Fagel (2010).

11 Van Dalen gebruikt de term 'empirie' consequent in de betekenis van 'kwantificerend en statistisch onderzoek van frequentiegegevens'. Deze definitie kan verwarrend zijn. Het zou de indruk kunnen wekken dat onderzoek dat niet kwantificerend en statistisch is, niet empirisch zou zijn. Die conclusie mag men echter niet trekken. Het eerder genoemde aspect van de stilistiek – met een taalkundige blik literaire teksten analyseren – valt eveneens onder de noemer 'empirisch'. Zoals Anbeek en Verhagen (2001) stellen, doet de stilisticus met een interpretatievoorstel een claim op consensus onder taalgebruikers. Door het gebruik van een taalkundig begrippenapparaat om taalgebruik te analyseren en bespreekbaar te maken, wordt het bereiken van een intersubjectieve en controleerbare interpretatie vergemakkelijkt. De inzet van taalkundige analyse is daarmee al een vorm van empirisch onderzoek. De resultaten ervan kunnen uiteraard nader bevestigd worden met behulp van kwantificerende data.

Beide aspecten, de taalkunde als fundament voor de literaire interpretatie en het streven naar meer kwantificerend onderzoek, hebben tot doel een steviger fundament te geven aan de literaire interpretatie. Het gebruik van taalkundige en kwantificerende methodes en technieken moet leiden tot nauwkeuriger, controleerbare en meer intersubjectieve resultaten. In het buitenland, voornamelijk in de Angelsaksische letterkunde, is de stilistische benadering reeds enkele decennia zeer vruchtbaar gebleken. In 1981 verscheen de toonaangevende en nog steeds invloedrijke publicatie *Style and fiction* van Geoffrey Leech en Mick Short (Leech & Short 2007); de stilistiek kent in Groot-Brittannië een vaste institutionele plaats in diverse opleidingen Engelse taal- en letterkunde. Engeland is ook de bakermat van de Poetics and Linguistics Association (PALA), de internationale vereniging voor stilistici, en het aan PALA gelieerde tijdschrift *Language and Literature*.

In het Leidse onderzoeksproject Stilistiek van het Nederlands, waar mijn dissertatieonderzoek deel van uitmaakt, wordt aansluiting gezocht bij de roep om meer taalkunde en meer empirie in de Nederlandse letterkunde.¹² Het is daarbij prettig dat we naar het buitenland kunnen kijken voor de resultaten die dit type onderzoek daar al heeft opgeleverd.

Stand van het onderzoek

Hoewel alle benaderingen zich bezighouden met de inzet van taalkunde om literaire effecten te beschrijven, is er binnen de internationale stilistiek een grote variatie aan stromingen. Drie richtingen wil ik hier aan de orde stellen. Ten eerste de cognitieve stilistiek. Met de toevoeging ‘cognitief’ wordt aangeduid dat men zich richt het proces van betekenisgeving aan (literaire) teksten door de lezer: hoe wordt betekenis in het hoofd van de lezer gecreëerd? Hoe geven tekstuele aanwijzingen aanleiding tot inferenties en literaire interpretatie? Het gaat dus om het samenspel tussen tekstkenmerken en de cognitieve verwerking daarvan door de lezer. Veel stilistiekonderzoek richt zich op fenomenen die zich op inhoudsniveau afspelen, zoals iconiciteitsonderzoek, *mental space theory* en *blending*, conceptuele metafoorthorie, *text world theory*, onderzoek naar de rol van prototypes, *frames* en *scripts* bij de verwerking van literatuur, etc. (Zie Stockwell 2002 en Gavins & Steen 2003 voor een introductie in deze cognitief-stilistische benaderingen). Daarbij gaat het om eenheden die zich op het niveau van de woord- of zinbetekenis afspelen. Aandacht voor het effect van grammaticale tekstkenmerken is relatief schaars. Een recent voorbeeld van een artikel dat wél grammaticale fenomenen centraal stelt, is Toolan (2010), die het effect op de lezer van de bijzinsconstructies in een verhaal van Alice Munro bespreekt.

Een tweede belangrijk kernpunt van de hedendaagse stilistiek is de aandacht voor deviatie, parallelisme en *foregrounding*. Deze aandacht voor ‘opvallende’ en ‘afwijkende’ taalfenomenen, in poëzie maar ook in proza, gaat terug op de ideeën van het Russisch en Praags formalisme van o.a. Roman Jakobson en Viktor Shklovsky (zie hoofdstuk 3). Ook in de moderne stilistiek is er nog altijd veel aandacht

12 Naast deze dissertatie maken ook het proefschrift van Maarten van Leeuwen (Van Leeuwen 2015) en de monografie *Stilistiek van het Nederlands* (Stukker en Verhagen, te verschijnen) deel uit van dit project.

voor opvallende presentatie van gebeurtenissen, zoals te zien is in stijlanalyses van verhalen waarbij de hoofdpersoon een aparte blik op de werkelijkheid heeft of waarbij gebeurtenissen overduidelijk op een niet-gebruikelijke wijze worden gepresenteerd (bijvoorbeeld Halliday 1971, Leech & Short 2007, 305-340, zie ook hoofdstuk 4).

Een derde invloedrijke factor is de internationale opkomst van de computationele stilistiek. De inzet van digitale onderzoeksmiddelen maakt de analyse van grotere corpora mogelijk. Benaderingen zijn onder meer: *key word analysis*, waarbij gekeken wordt naar de woorden die frequent voorkomen in een tekst (bijvoorbeeld Mahlberg & Smith 2010, Toolan 2009); collocatiestudies (zoals Stubbs 2005); waarbij gegevens worden verzameld over frequent in samenhang optredende woordcombinaties; corpusstilistiek (bijvoorbeeld Wynne 2005, Semino & Short 2004, Van Dalen-Oskam 2009b en 2012), waarbij het voorkomen van een bepaald taalverschijnsel in een groot corpus teksten wordt onderzocht; en stylometrie, waarbij auteursidentificatie op basis van frequentiegegevens een belangrijk doel is. Die laatste benadering kent ook in de neerlandistiek veel aanhang, en wordt vooral ingezet voor auteursidentificatie in middelnederlandse teksten (Kestemont 2012, Van Dalen-Oskam & Van Zundert, 2005).

Mijn onderzoeksproject neemt zowel in vergelijking met het buitenland als met stilistische initiatieven in de neerlandistiek, een aparte niche in. Mijn benadering schaaft zich onder de overkoepelende noemer van de cognitieve stilistiek. Maar zoals hierboven is aangegeven, richten cognitief-stilistische studies zich zelden op grammaticale tekstenmerken, zoals zinsconstructies, werkwoordgebruik, woordvolgorde etc. In mijn proefschrift staan juist die grammaticale fenomenen centraal.¹³ Bovendien richt ik me op 'gewone' tekstenmerken en niet op *foregrounded* taalgebruik zoals metaforen, parallelismen of andere bijzondere stijlfiguren. Normaal wordt er alleen gelet op wat opvalt in taalgebruik. Ik kijk daarentegen ook naar wat *niet* opvalt in taalgebruik en ik laat zien dat ook stilistisch heel interessant en effectief is.¹⁴ Het is mijn oogmerk om aandacht te vragen voor de werking van teksten die op het oog geen bijzondere tekstenmerken vertonen, zoals het proza van Arnon Grunberg of Renate Dorrestein (zie hoofdstuk 9).

In hoofdstuk 6 van dit proefschrift geef ik aan waarom ik geen gebruik maak van computationeel-stilistische analyses. Tot nu toe wordt computationeel onderzoek namelijk voornamelijk ingezet voor andere doelen dan het vaststellen van een relatie tussen stijl en thema. Auteursidentificatie (Van Dalen-Oskam & Van Zundert 2005, Kestemont 2012) of genreonderzoek (Semino & Short 2004) is echter niet mijn doel. Ik richt me op de samenhang tussen stijl en thema. Tevens blijkt het verzamelen van collocatie- of frequentiegegevens (Toolan 2009, Stubbs 2005, Mahlberg & Smith 2010) geen

13 Daarmee grijp ik terug op een oudere stilistiektaak in de neerlandistiek, namelijk de taalkundig-stilistische benadering van G.S. Overdiep. Zie paragraaf 3.2.

14 In hoofdstuk 4 wordt overigens het spreken in termen van 'opvallend' of 'onopvallend', 'normaal' of 'afwijkend' geproblematiseerd.

geschikte methode te zijn voor de beantwoording van de onderzoeksvragen van dit proefschrift. In hoofdstuk 6 wordt op deze kwestie nader ingegaan.

Methodologie en opbouw van dit proefschrift

Het (re-)introduceren van de stilistiek als onderzoeksdiscipline in de neerlandistiek is, zoals hierboven is gesteld, het voornaamste doel van mijn proefschrift. Daaraan zijn consequenties verbonden voor de wijze waarop methodologie en casussen in dit boek worden gepresenteerd. Wat wordt in dit proefschrift onder 'stilistiek' verstaan en onder 'gewoon proza'? Die vragen vergen vanwege de relatieve onzichtbaarheid van de stilistiek in de neerlandistiek een uitgebreid antwoord. Hierboven in deze inleiding werden heel in het kort de antwoorden op deze bepalende vragen gepresenteerd. Aan de uitgebreide verantwoording van opzet en methodologie is Deel I van dit boek gewijd. Ik laat daarin onder meer zien op welke wijze ik de taalkundige *checklist* die door Leech & Short is ontworpen, toepas in mijn eigen stijlanalyses en ik geef aan op welke wijze mijn onderzoek gebruik maakt van inzichten uit de cognitieve linguïstiek (hoofdstuk 7). Daarnaast geef ik aan hoe mijn stijlonderzoek is gepositioneerd ten opzichte van andere benaderingen van tekstanalyse en andere methoden van stijlanalyse (hoofdstuk 2 t/m 6).

Hoofdstuk 2 begint met een begripsbepaling van het onderzoeksobject ('Wat is stilistiek?'), en gaat in op de redenen waarom de stilistiek nooit uitgroeide tot vaste discipline in de neerlandistiek. Daarna ga ik in op de vraag hoe mijn stijlonderzoek zich verhoudt tot narratologische disciplines als structuuranalyse (hoofdstuk 3), *foregroundings*- en *mind style*-analyse ('normaal' vs. 'afwijkend' taalgebruik, hoofdstuk 4) en perspectiefonderzoek (hoofdstuk 5). Vervolgens positioneer ik mijn onderzoek ten opzichte van alternatieve benaderingen binnen de stilistiek zelf: kwantitatief (computationeel) versus kwalitatief stijlonderzoek; en lexicale versus grammaticale analyse (beide in hoofdstuk 6). Daarmee breng ik niet alleen verschillen en overeenkomsten met mijn eigen aanpak in kaart, maar breng ik voor het voetlicht wat de combinatie van taalkundige en letterkundige analyse in de stilistiek (die ik in hoofdstuk 7 nader toelicht) toevoegt aan bestaande methoden van tekstanalyse en -interpretatie.

In Deel II worden de theoretische en methodologische uitgangspunten in de praktijk gebracht aan de hand van twee praktijkstudies. Mijn doel met deze casussen is te laten zien hoe het proces van stilistische analyse zich voltrekt. Aan de hand van studies naar twee korte verhalen van Jan Arends en Maarten Biesheuvel, en een vergelijking van de stijl van Grunbergs *De asielzoeker* met romans van Renate Dorrestein en Hafid Bouazza geef ik aan hoe praktische stijlanalyses kunnen worden aangepakt.

De casussen schetsen het proces dat een stilistisch onderzoeker doorloopt, van hypothesevorming en hypothesetoetsing tot de mogelijkheden en beperkingen die de onderzoeker onderweg tegenkomt. De casussen vormen dus het verslag van een gefundeerde en beredeneerde zoektocht, met als uitgangspunt de vragen:

- of en in welke mate lezersoordelen te herleiden zijn tot tekstenkenmerken (hoofdstuk 8), en
- of en hoe het thema van de onderzochte roman/het verhaal ook af te lezen is aan de stijl ervan (hoofdstuk 9).

Ik heb daarbij gekozen voor de vergelijking van romans die ten opzichte van elkaar een grote stilistische diversiteit vertonen. In hoofdstuk 2 wordt toelichting gegeven op de keuze voor een vergelijkende methode; in de Inleiding bij Deel II wordt de corpuskeuze nader verantwoord. Een belangrijke rol in beide *case studies* gaat uit naar de wijze waarop met taalelementen effecten van subjectiviteit en objectiviteit worden gecreëerd in literaire teksten, een effect dat ook al in Anbeek & Verhagens pioniersstudie (2001) naar de stijl van Nederlandstalig proza centraal stond.

De stijl van gewoon proza

Met de plaatsbepaling in dit hoofdstuk is de titel van mijn proefschrift reeds voor een groot deel verklaard. In de titel zijn de kernelementen van mijn onderzoek aanwezig:

1. 'De stijl van *gewoon* proza' geeft aan dat ik mij niet richt op stijlfiguren of tropen in taalgebruik. Ik kijk naar taalkenmerken die in vergelijking daarmee nauwelijks als 'bijzonder' opvallen, zoals bijzinstylen en werkwoordgebruik.
2. 'De stijl van *gewoon proza*'. Voortbouwend op punt 1. richt ik me op de analyse van proza, en niet op poëzie, waarin de taal vaak op sterk geconcentreerde wijze en met gebruikmaking van bijzondere presentatiemiddelen ingezet wordt.
3. 'De *stijl* van *gewoon proza*'. Tegelijk zit er een argumentatieve stelling in de titel verborgen: ook gewóón proza heeft stijl. Dat is iets wat nog altijd niet vanzelfsprekend wordt geacht. Vaak wordt stijl gelijkgesteld met het gebruik van *stijlfiguren* en wordt aangenomen dat er zoiets bestaat als proza zonder stijl (zie paragraaf 7.2 en de laatste noot van hoofdstuk 4).

En ten slotte verwijst mijn titel ook naar Molières toneelstuk *Le bourgeois gentilhomme*, waarin Monsieur Jourdain na deskundig taalonderricht verrukt tot ontdekking komt dat hij zonder het te beseffen zijn hele leven al in 'proza' sprak (Molière 1670, akte 4 scène II). Mijn voorkeur voor proza zonder opsmuk blijkt ik te delen met Monsieur Jourdain.

